

Családi bevezető

Tíz éve a barátom Ravil Bukharaev. Moszkvában lakott, amikor megismerkedtünk, most Angliában él. Lelki emigráns. Moszkva és London között, a nyolcvanas évek első felében, hosszú időt töltött Magyarországon is, „második hazájában”. De melyik az első? Lehet, hogy kizárólag második hazái vannak?

És ha ezt a kérdést fölteszük, akkor az nem csak űrá vonatkozik, hanem népekre, emberek millióira, akik Kelet-Közép Európában, Kelet-Európában, bárhol a világon, földjükről, nyelvükből, kultúrájukból elűzve, mindig úton vannak; de hova igyekeznek?

Oda, ahol már nem az van.

A Bukharaevék nemzetsége Szibériából származik. Nevük eredetének két változata is van. Egy tatár néptörödéket hívtak így, amelyik a Bajkál-tó közelében, Minuszinszk város környékén élt. Az 1927-es népszámláláskor még tizenhétézren tartoztak ehhez a néphez. Lehet, hogy innen ered a Bukharaev kereskedőcsalád neve.

Egy másik verzió szerint azok a prémkereskedők az őseik, akik a selyemúton jártak a karavánokkal Bokharáig, és még tovább, nyugat felé. Ezeket a kereskedőket hívták buharajnak. (Eredetileg a név mindkét esetben: Buharaj. Az -ev orosz névképző, ekként az eloroszosító törekvések jele birodalomszerte. „Már a nagyapám is Bukharaevnek írta a nevét, de magyarul hadd lehessenek újra Buharaj!” – mondta Ravil vagy tíz éve Budán, a Keserűvízforrások mellett, ahol lakom. Ezért jelenik meg e kötet+ az elvett – megtagadtatva megőrzött? – néven.)

A nagyapjának még sikerült a kereskedelmi iskolát befejeznie, de kereskedő már nem lett belőle. Jött a bolsevik uralom, és a húszas évek

végén kuláktalanították a családot. Raszkulácsity: a száműzetés szinonimája.

Kazanyba menekült a nagyapja, ott vészelte át a közvetlen terrort. A család többi tagja Krasznojarszk alatt élt száműzetésben. Sírjaik nincsenek, mert a száműzöttek temetőjét egy szocialista nagyüzem építésekor nyomtalanul fölszámolták. Az apja, Raisz Gatovics Bukharaev Tomszkban született, matematikus, a kazanyi egyetem professzora. Az anyja kazanyi származású, ő is az egyetemen tanít. Az SZKP huszadik kongresszusa után léptek be a pártba, „hiszen most már minden másképp lesz”.

Értelmiségi családban születik Ravil Raiszovics Bukharaev Kazanyban, 1951. október 18-án, majd az öccse, Nail. A nevek őrzik a származást, de a család nyelve az orosz. Bár valamennyire minden családtag tudott tatáruul, és amikor összejött a rokonság, tatáruul beszéltek. „Legalábbis úgy tűnt nekünk.” A 18-as számú angol tagozatos általános iskolában Ravil hamar és jól megtanul angolul, de ősei nyelvét alig tudja. Utána a tehetséges gyerekeknek fönntartott matematika tagozatos iskolába került, és 1969-ben mindkét iskolában bizonyítványt szerzett, miközben németül is jól megtanult.

Dehát anyanyelve-e a tatár, ha az anyjától nem tanulta, nem tanulhatta meg?

Az államnyelv a falon, a bőrön, a húson és a csonton át robbant a létbe, a saját szellemiség és kultúra darabjai szétszóródva a robbanás központjában és körzetében. A fa tetején himbálódzik valami tárgy felismerhetetlen darabja, az út melletti árokban mohamedán imák foszlányai. A folyóparton, mindjárt egészen a vízbe csusszanva, a saját történelem. A következő áradás megemeli, és elviszi a sodrás, de a fövényen egy ideig még maradnak arról nyomok, hogy ott volt. Most kell gyorsan a nyomokat olvasni! De váratlanul bekerítik azt a partszakaszt, és a nyomolvasónak nem adnak belépési engedélyt. Bemászik a kerítésen, és ráfigyel az anyanyelvére, de érti-e? Az ő anyanyelve az államnyelv.

Sokat beszélgettünk erről Ravillal Moszkvában, a Csendes-óceán

partján, Budapesten, Londonban. „Miért volnál te tatár költő, hiszen oroszul írsz?!” „Mert én oroszul író tatár költő vagyok.” És jobb választ nem, legföljebb bonyolultabbat tudott adni, bárhogy faggattam is. „Se az orosz irodalomban nem vagyok benne teljesen, se a tatárban. De én tatár költő vagyok oroszul is. Szenvedtem, hogy nem tudok tatáruul se írni, se olvasni. Felnőtt koromban tanultam meg az anyanyelvem. Harminchét évesen írtam tatáruul az első versem. Ezt tartom ma is legnagyobb teljesítményemnek. Cirill betűkkel írt tatár vers. Előtte a latin ábécét kellett használnunk, de nem sokáig. A forradalomig mi arab betűkkel írtunk. Évezredes a kultúránk, az írásbeliségünk. És ma élnek emberek, tatárok, akik az arab meg latin betűs könyveinket, írásainkat nem tudják elolvasni. Bemegy imádkozni a mecsetbe, és csak sejti, mit festettek föl a falra az ősei.”

A Volga- (tatáruul: Idel-)parti szülőváros, Kazany, 1990. augusztus 31-e óta nem a Tatár Autonóm Szovjet Szocialista, hanem a független Tatársztán Köztársaság fővárosa. A 3,5 milliós lélekszámú Tatársztánban a lakosság 49 százaléka tatár, 49 százaléka orosz, a többi nemzetiség sokféle és csekély számú. Nem csupán az teszi törekennyé ezt a függetlenséget, hogy Tatársztán mindenütt Oroszországgal határos, s még csak nem is az orosz „kisebbség” aránya, hanem az, hogy a mintegy 8 milliónyi tatárból körülbelül 1,7-1,75 millió él Tatársztánban. Másfél millió a szomszédos Baskíriában, s főleg annak központjában, Ufában lakik. Az Orenburgi területen 1 millió, s ugyanennyi Szaratov–Kujbisev környékén. A többiek – majdnem 3 millióan! – emigrációban, a világ minden táján: Kínában, Csukotkán, Japánban, Németországban, Ausztráliában...

Ötvenöt évvel korábban, 1935-ben már szóba került – a sztalini alkotmány keretein belül – a tatár függetlenség. Vezéralakja Szultan Galiev volt, mai szemmel azt lehetne mondani róla, hogy „nemzeti kommunistaként”. (Akkor ez látszott a kolonializmus elleni harc lehetőségének. A harmadik világban sokfelé Galiev elgondolásai szerint alakultak a változások.) Sztalin

azonban nem tûrte saját alkotmányának megvalósítását sem. A diktatúrákban konfliktussal jár a deklarált jogok követelése is. Galievvel elõször a szokott módon kezdtek játszogatni, piszkálták, kizárták a pártból, majd 1940-ben kivégezték.

Tatárország 1917-ben is kikiáltotta függetlenségét. Akkor még legalább 60 százalékos tatár többségû volt az Oroszország területén fekvõ egyetlen muzulmán köztársaság. Megalakult a tatár nemzeti gárda, amit a forradalom vezetõi elõrelátóan Közép-Ázsiába vezényeltek át, a baszmacsok – közép-ázsiai ellenforradalmárok – ellen. Ennek következtében a tatároknak nem maradt haderejük, és leromlott a presztízszük Közép-Ázsiában, ahol korábban a tatár a kultúra embereként, tudósként, tanítóként járt. A polgárháború után pedig már senki sem emlegette a tatár függetlenséget.

A tatár államiság e területen a nyolcadik században kezdõdött, IV. (Rettegett) Iván szüntette meg 1552-ben, amikor Kazanyt elfoglalta, és a moszkvai nagyfejedelemséghez csatolta. Kazany hatalmas piac volt abban az idõben. A hódítók azt hitték, ha a piacot elfoglalják, és a kereskedõket elûzik, Oroszország meggazdagszik. Kazanyból és környékérõl minden tatárt elûztek. Kazany harminckilométeres körzetében ma is kizárólag orosz falvak vannak. De néhány évtized múlva, a XVI. század végén rákényszerültek, hogy visszaengedjék Kazanyba a tatár kereskedõket. Ezekben az idõkben indult meg a tatárok elvándorlása szülõföldjükrõl, nem csak külföldre, hanem Moszkvába, Kijevbe is.

Ettõl fogva két évszázadon át Kazanyban nem létezett vallásszabadság. Bezárták, átalakították a mecseteket, erõszakkal kereszteltek. I. Katalin a Pugacsov-lázadás után engedte újra az iszlámot. De sok szakma tiltva maradt a tatárok számára. Például a kovácsmesterség, mert az hadiipar. A szabad sajtót sem tûrték, végsõ soron az információterjesztés ugyancsak hadiipar. Könyveket azonban adhattak ki. A múlt században volt olyan év, amelyben a tatár könyvkiadás összpéldányszáma elérte a kétmilliót,

ez olyan ötven-hatvan művet jelentett, főleg vallási, filozófiai könyveket. Voltaire-t is lefordították tatárra. Nagy kultúra volt, de falusi. A városokat az orosz többség uralta.

Az 1905–1917 közötti viszonylag szabad évtizedben sok mindent bepótoltak. Szabad sajtóval, nagy kulturális és politikai föllélegzéssel járó tíz esztendő volt ez. Ravil szerint a Kazanyban ekkor megnyílt színház az első a muzulmán világban.

Alig két évvel ezelőtt, 1991 nyarán a Csendes-óceán partján ülünk Ravillal, és ott beszélgetünk a történelmükről, magyarul. Mögöttünk, a fekete, vulkanikus fövényen menetrendszerűen vonulnak a határőrség páncélozott járművei. Negyven-ötven darab egy kötelékben. Kamcsatkában vagyunk, ahol az őslakosságból alig maradt mutatóba. Népek, kultúrák tűntek el pár száz év alatt. Szemben velünk, nem látjuk, de tudjuk, a Bering-sziget. Jobbra lent, a horizont alatt, tőlünk olyan kétszáz kilométerre kezdődnek a Kuril-szigetek. Hátunk mögött, a parkban nagy emlékmű. Az áll rajta, hogy a Kuril-szigeteket fől szabadtató szovjet hősök emlékére emelték. Balra fönt az egykori Orosz-Amerika földje. Kamcsatkában ezen a néven jegyzik ma is. Lentebb, már ideát, a Csukcs-félsziget. A csukcsok voltak a virágzó szovjet idők rasszista orosz vicceinek legfőbb szereplői. Ezeket a vicceket nagyon rossz kiejtéssel kell mesélni. Egyetlen gyöngyszem: „Beszélget két csukcs egy úszó jégtáblán a Bering-tengeren. Szól az egyik, hé csukcs, mesélj viccet! Ne unatkozzunk. Jó, mesélek. De politikait ám! Hogyne, még számúznak!”

A szólás, amelyet Kárpátalján gyűjtöttem, érvényes az Urál hegyein túl is: „Az orosz először nyitja az ajtót, aztán kopog, hogy szabad-e.” Persze, ne feledjük el, hogy van egy orosz nép is, amelyik szintén kiszolgáltatott a birodalmi gondolatnak, és most épp e gondolat csôdjé miatt nyomorog. Ez a szólás nem róluk szól.

Megint elmegy mögöttünk egy század páncélozott határôr. Tengeri csillagot gyűjtünk a hullámok nyomában. „Senki nem tud arról, hogy milyen

népek éltek itt Kamcsatkában valaha. Senki nem tud arról se, hogy a maradványaik még léteznek, és küzdenek nemzeti és emberi jogaikért. Senki nem tud rólunk, tatárokról se, mert mindenünk az orosz tenger mélyére süllyedt. A moszkvai Kremlben van az Oruzsejnaja palata, a fegyverpalota. XV., XVI. századi orosz fegyvereket mutatnak be ott. Megnéztem. Majdnem minden kardba, páncélingbe arab szavak vannak vésve. Vagy kazanyi vagy török eredetű fegyverek... Gyerzsavin, Karamzin, Kuprin – mind a tatár arisztokráciából eredtek. Egyetlen kiútja volt a tatár arisztokráciának, hogy a saját népétől elszakadt, és elment Pétervárra verset írni. A mostani harminc-negyven év ugyanígy telt el. Kivitték a Tatár ASzSzK-ból az olajat, körülbelül 20 milliárd dollár értékben, és nem adtak vissza egy centet se. Olajipar, szőrmeipar, repülő- és helikoptergyártás, vegyipar... Nálunk van a híres Kamaz! És nekünk mindebből csak a környezetrombolás jutott. 1990-ben már ott hagytak az olajból öt százalékot. És ebből a csöppből megjavítottuk az összes utat a köztársaságunkban. De elég kevés már az olajunk is. Vadul folyt a kitermelés. Sok lelőhelyet elpusztított a davaj-davaj-entuziazmus... Minket úgy neveltek, hogy van a nagy orosz kultúra, és minden más alacsonyabb rendű. Ez a szovjet lényegéhez tartozott.”

„Pedig a kazanyi, az városi kultúra volt.” De ez már egy másik beszélgetés mondata. 1992 tavaszán London mellett, Tilford faluban kávézunk. Itt lakik most Ravil, egy ahmadita közösségben, mintegy háromszáz ember, főleg pakisztáni emigránsok között. Akiknek a gyerekei már a helyi angol iskolába járnak. De vannak kínaiak, afrikaiak is. A közösség megvásárolta a hatalmas tilfordi parkot, s benne a faházakat, amelyek a második világháború alatt épültek, hogy bennük pihenhessenek a bevetésből visszatérő angol pilóták. A park sarkában beton lőállás. Nincs messze a La Manche csatorna, a lőállás a németeket várta... A park kapuja fölött félméteres betűkkel ez áll: Tilford-Islamabad.

Ravil aznap jött haza Velencéből, ahol előadást tartott a kazanyi

Szűjümbeki toronyról. A Kazany közepén magasodó torony egy valahai tatár cárnô, Szűjümbeki nevét ôrzi, de hogy ki építtette és mikor, azt mindig homály borította.

Ravil bejárta az egész világot. Regényt ír a tatárokról, s az anyaggyűjtés érdekében végigutazta a szétszóródott tatár közösségeket Japánban, Kínában, Malaysiában, Thaiföldön, Indiában, Ausztráliában, Amerikában. Láttá még életben a szocialista tábort és az egész Szovjetuniót. Nyugat-Európának minden fontosabb városát megnézte. És az a meggyôződés született benne, hogy a tornyot olasz mesterek tervei szerint emelték a XV. században, amikor a kazanyi Kreml épült. A téglái is olaszok. A mohamedán és az európai reneszánsz találkozott Kazanyban félezer évvel ezelôtt.

Szaporodnak az oroszul íródo tatár sorsregény oldalai Dél-Angliában. Ide kellett jönnie Ravilnak, hogy visszataláljon a mohamedán hitbe. Soha nem volt tagja semmilyen pártnak, de a vallásában sem élhetett. A nagy szovjet senkiföldjén végezte az egyetemet. 1974-ben szerzett matematikus diplomát Kazanyban, amit három év múlva a Moszkvai Állami Egyetemen egészített ki számítástechnikai végzettséggel. Ebben az évben, 1977-ben jelent meg az első verseskönyve. (Azóta még hét, és rengeteg fordítás. Kosztolányi Dezsôt, Csáth Gézáat fordított például oroszra meg tatárra.) És a két kaszás éve volt az is, amikor felvették a Szovjet Írószövetségbe. (Már a magyarnak is tagja.) Az eredeti szakmájában nem sokat dolgozott, első könyve kiadása óta szabadúszó.

A hetvenes évek közepén élte a nagy Moszkvát, s benne a hatalmas eltûnéseket a tízmilliós orosz-szovjet, szovjet-orosz megapolisz feneketlen bugyraiban. (A rendszerváltás után derült ki, hogy kétmillió hajléktalanja van Moszkvának.) „Tudtam, hogy muzulmán vagyok, de hogy mi a muzulmán, azt nem találtam sehol.”

Ekkor már megvolt a család, a gyerek. A felesége, Lídia Grigorjeva

ugyancsak költő. Ő ukrán, aki szintén oroszul ír. Ha a hagyományos fogalmát egy picit belecsúsztatjuk a korszerűtlen fogalmának a terjedelmébe, ennek okára akkor viszonylag pontos a válasz: az ukrán irodalom túlságosan hagyományos, azért is, hogy megőrizze magát, és nem ad(ott) teret azoknak a modern törekvéseknek, amelyek az orosz költészetben természetesek.

Lídia a fiatalkorát a Czukcs-félszigeten élte. Az apja sarki repülő volt, lezuhant, és bennégett a gépben. A mamájával ketten ott maradtak Csukotkán, mert Távol-Északon magasabb a fizetés, és utána több a nyugdíj. A nyugdíj, az rég leolvadt, talán egy hétre volna elegendő a mamának, ha abból kellene megélnie. Ő van otthon Moszkvában, őrzik a lakást, amikor Lídia fél éveket is kint tölt Ravilnál Angliában.

A gyerekük, Vaszilij Ravilovics Bukharaev, amikor ezt az előszót írom, épp a volt Vörös Hadsereg közkatona. Kezdetben Üzbegisztánban szolgált, most, '92 szilveszterén valahol Moszkva alatt. Vallásos. Szovjet embernek nevelte az iskola, a Komszomol. A szovjet ember plakátarcának mély vonásai széttestek. A korszakváltás előhívta a nemzeti arcokat. Előhívta a tatár-ukrán fiúgyerekek orosz arcát, amelynek jellegzetes nemzeti vonása a pravoszlávia.

Folyik az orosz élet építőelemeinek keresése a szocialista életforma roncsai között és a múltban. A mai káosz és szegénység, a látszólagos erőtlenség csak egy pillanat lesz Oroszország történelmében. De mi lesz majd az, hogy orosz? Valószínűleg ezt ma nem csak én nem tudom megmondani. Ami most is látszik: bizonyára nem lesz tőle idegen a pánszlávizmus és a birodalmi eszme. Hiszen a szovjet birodalom széthullása azonnal bebizonyította, hogy maga Oroszország is egy birodalom. És az oroszok, akik már a nagyobbik birodalom elvesztését is sajnálják, ezt a kisebbiket mindenáron meg fogják tartani.

Kisebbségből kisebbségbe került Ravil, amikor néhány évvel ezelőtt Angliában telepedett meg. „Azt hittem először, hogy Budapesten, Magyarországon fogok maradni. Annyi közös van a tatárok és a magyarok

sorsában. De aztán éreztem, hogy még tovább kell mennem. És elindultam Londonba. Jó volt, mégse tudtam, miért vagyok itt, amíg valaki el nem vezetett Huzoorhoz. Amikor találkoztunk, rádöbrentem, megvan, megtaláltam, amiért jöttem.”

Huzoor, vagyis dr. Hazrat Mirza Tahir Ahmad belgyógyász szakorvos a mohamedán ahmadiyya mozgalom negyedik kalifája. A fundamentalista arab országokban üldözik az ahmadiyyát, többek között azért, mert tagadja az Allah nevében elkövetett gyilkosságok jogosságát, a vallás erőszakos terjesztését. Jelszavuk: „Szeretet mindenkinek, gyűlölet senkinek!”

Az ahmadiyya mozgalmat 1889-ben Indiában, a pandzsábi Kadiánban (Qadian) alapította Ghulam Ahmad. A vallási központ ma is abban a városban van. A negyedik kalifa, Hazrat Mirza Tahir Ahmad a nyolcvanas évek első felében, amikor Ziaul Hak meghirdette az ahmadiyyát betiltó törvényt, Londonba kényszerült. A brit fővárosban van a világ 126 országában működő központjaik egyike, az, ahol a kalifa a leghatékonyabban tud tevékenykedni. Wimbledon mellett, a délnyugat-londoni Southfields nevű kertvárosban él, a század elején épült ahmadi mecset mellett. Ez a mecset az első muzulmán templom Londonban. Könyvkiadó, publikációs iroda működik e központban. A Koránt és az ahmadita eszméket fordítják, terjesztik.

Az ahmadiyya mozgalomnak nincsenek politikai céljai. Különösebben nem is gazdag. Minden anyagi lehetősége a közösség tagjainak önkéntes adománya. Anélkül jutottak el a világ 126 országába, hogy bármely kormány támogatta volna őket. (1936-ban Budapesten is élt ahmadita misszionárius, aki még ideutazása előtt, Indiában megtanult magyarul. A háború, a tudományos szocializmus térhódítása hosszú időre véget vetett az ahmadiyya közép- és kelet-európai terjedésének, de már ott a mozgalom Lengyelországban, a volt NDK területén, és eljutott Magyarországra is. A fundamentalisták már itt vannak, s nem a kertek alatt. Bent a kertben. És terjesztik az erőszakot, vagy legalább az erőszaknak az eszméit.)

Az ahmadiyya nem hisz semmiféle erőszakban, nem hisz a fegyverek erejében. A béke az emberek akaratából születhet meg, nem kényszer vagy kényszerek eredményeképp. A politika pedig mindig kényszerítés, erőszak. A politikai béke a kikényszerített egyensúlyhelyzetek álbékéje. A vallás az ahmadiyya szerint nem kapcsolódhat be a politikába.

Az ahmadiyya eszmekörben talált otthonra Ravil Angliában, nem is tudom, hány fedelű kisebbségben. Otthon másodosztályú állampolgár volt mint tatár. Lehet, hogy első hallásra ő is tiltakozna e megállapítás ellen. „Nehogy azt hidd már, hogy valami menekülő kis tatár vagyok!” De úgy gondolom, hogy aki születése pillanatától nem élhet az anyanyelvén, az nincs birtokában az emberi és polgári jogok részlegességének sem. Ehhez tegyük hozzá, hogy ott, ahol több mint három és fél évtizedet leélt az életéből, mindenki másodosztályú volt, aki nem tartozott az elithez, a birodalmi vagy a sok kis helyi nómenklatúrához. A szovjet-orosz elit saját népét is gyarmatosítva, rendkívül szegény, kisemmizett és kifosztott gyarmatot csinált önnön földjéből. Ez szinte egyedülálló a gyarmatbirodalmak történetében. Ezen belül Ravil pozíciója a harmadosztályra csusszant le. (Miközben elit iskolában tanult, és tizenkét éves korában már Shakespeare-t szótározott.) Ebből a helyzetből startolva találta meg magát az iszlám üldözött irányzatában, olyan helyen, ahol még csak nem is állampolgár. De hát a glóbuszon a kisebbségek többen vannak, mint a többség.

Mióta Angliában él, Ravil Bukharaev már az ottani folyóiratokban is publikált, angolul írt verseket. Nemrég lett kész angol nyelvű szonettkoszorúja. Ő angolul is tatár költő.

Mindez nem a rendkívüli tehetség következménye csupán. Hanem annak a nyelvi – és szellemi meg kulturális – sérelemnek, ami létének gyökerébe vágott. Azért jutott ki neki, mert annak született, ami.

Nyelvből nyelvbe utazik hát. „Az Isteni Egységet keresem mindenütt.” És meglehet, ha az emberi élet nem volna véges, a brazil őserdő mélyén

folytatná, egy ismeretlen törzs nyelvén írva a vadászok énekeit.

És később már a vadakét. (Leopárd írógéppel.) Fogadja így e vázlatos megismertetés után az olvasó Ravil Bukharaev magyarul írt verseit.+

Sikonda, 1992. december 31.

Ravil Buharaj: Vadszonettek koszorúja. Jászkunság füzetek 6.

(Sorozatszerkesztő: Körmendi Lajos.) Szolnok, 1993.